Sigara ve KOAH

Öztürk • Saygın • Çelikkol

İstanbul Tıp Kitabevleri
www.istanbultip.com.tr

ISBN: 978-605-7607-56-0

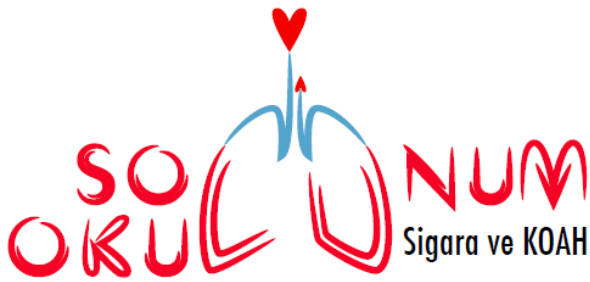
SOLUNUM
Sigara ve KOAH
OKUL

ve TUBİTAK 4004 PROJESİ HAZIRLAMA KİTABI

Editörler
Prof. Dr. Önder Öztürk
Doç. Dr. Mustafa Saygın
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Çelikkol

İstanbul
Tıp Kitabevleri

VE
TÜBİTAK 4004 PROJESİ HAZIRLAMA KİTABI

Editörler
Prof. Dr. Önder ÖZTÜRK
Doç. Dr. Mustafa SAYGIN
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇELİKKOL

İSTANBUL TIP KİTABEVLERİ

©İstanbul Medikal Yayıncılık Bilimsel Eserler Dizisi

Solunum Okulu (Sigara ve KOAH) ve TUBİTAK 4004 Projesi Hazırlama Kitabı

Editörler

Prof. Dr. Önder ÖZTÜRK, Doç. Dr. Mustafa SAYGIN, Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇELİKKOL

1. Baskı 2019

ISBN - 978-605-7607-56-0

2019 İstanbul Medikal Sağlık ve Yayıncılık Hiz. Tic. Ltd. Şti.
34104, Çapa-İstanbul-Türkiye
www.istanbultip.com.tr
e-mail: info@istanbultip.com.tr

www.istanbultip.com.tr

Yasalar uyarınca, bu yapıtın yayın hakları **İstanbul Medikal Sağlık ve Yayıncılık Hiz. Tic. Ltd. Şti.**'ye aittir. Yazılı izin alınmadan ve kaynak olarak gösterilmeden, elektronik, mekanik ve diğer yöntemlerle kısmen veya tamamen kopya edilemez; fotokopi, teksir, baskı ve diğer yollarla çoğaltılamaz.

Kitapta yer alan bölümlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

MAĞAZALARIMIZ

ÇAPA/MERKEZ	KADIKÖY	KONYA	EDİRNE
Turgut Özal Cad. No: 4/A Çapa-İST. Tel: 0212.584 20 58 (pbx) 587 94 43 Faks: 0212.587 94 45	Rasimpaşa Mah. Teyyareci Sami Sok. No: 13 Derya İş Merkezi Dükkan 11-12 Kadıköy-İST Tel: 0216.336 20 60	İhsaniye Mah. Tacülvezir Sk. No: 1/A Selçuklu-KONYA Tel: 0332.351 32 53	Kocasinan Mah. Şevki Orman Cad. No:12/B Merkez/EDİRNE Tel: 0284 999 16 80

UYARI

Medikal bilgiler sürekli değişmekte ve yenilenmektedir. Standart güvenlik uygulamaları dikkate alınmalı, yeni araştırmalar ve klinik tecrübeler ışığında tedavilerde ve ilaç uygulamalarındaki değişikliklerin gerekli olabileceği bilinmelidir. Okuyuculara ilaçlar hakkında üretici firma tarafından sağlanan her ilaca ait en son ürün bilgilerini, dozaj ve uygulama şekillerini ve kontrendikasyonları kontrol etmeleri tavsiye edilir. Her hasta için en iyi tedavi şeklini ve en doğru ilaçları ve dozlarını belirlemek uygulamayı yapan hekimin sorumluluğundadır. Yayıncı ve editörler bu yayından dolayı meydana gelebilecek hastaya ve ekipmanlara ait herhangi bir zarar veya hasardan sorumlu değildir.

Yayına hazırlayan	İstanbul Medikal Sağlık ve Yayıncılık Hiz. Tic. Ltd. Şti.
Yayın koordinatörü	Selda Seda Şahin
Yayıncı sertifika no	12643
İmy adına Grafiker	Şevval GÜLKÖKEN
Baskı ve cilt	????????????????????

Online Alışveriş
istanbultip.com.tr

Satış Hattı
0506 866 97 04

PROJEYE KATKIDA BULUNANLAR

Prof. Dr. Özlem ÖZMEN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
Veteriner Fakültesi, Patoloji Ana Bilim Dalı
E mail: ozlemozmen@mehmetakif.edu.tr

Prof. Dr. Önder ÖZTÜRK

Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi
Dahili Tıp Bilimleri Bölümü
Göğüs Hastalıkları Ana Bilim Dalı
E mail: onderozturk@sdu.edu.tr

Doç. Dr İlker GÜNYELİ

Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi
Cerrahi Tıp Bilimleri Bölümü
Kadın Hastalıkları ve Doğum Ana Bilim Dalı
E mail: ilkergunyeli@sdu.edu.tr

Doç. Dr. Mustafa SAYGIN

Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi
Temel Tıp Bilimleri Bölümü
Fizyoloji Ana Bilim Dalı
E mail: mustafasaygin@sdu.edu.tr

Doç. Dr. Süleyman DOST

Süleyman Demirel Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Özel Hukuk Ana Bilim Dalı
E mail: suleymandost@sdu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇELİKKOL

Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalı
E mail: omercelikkol@sdu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Funda YILDIRIM BAŞ

Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi
Dahili Tıp Bilimleri Bölümü
Aile Hekimliği Ana Bilim Dalı
E mail: fundabas@sdu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Faruk KILIÇ

Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi
Dahili Tıp Bilimleri Bölümü
Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı
E mail: farukkilic@sdu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Adnan KARAİBRAHİMOĞLU

Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi
Temel Tıp Bilimleri Bölümü
Biyoistatistik ve Tıbbi Bilişim Ana Bilim Dalı
E mail: akaraibrahimoglu@sdu.edu.tr

Öğr. Gör. Dr. Rahime ASLANKOÇ

Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi
Temel Tıp Bilimleri Bölümü
Fizyoloji Ana Bilim Dalı
E mail: rahimeaslankoc@sdu.edu.tr

Öğr. Gör. Dilara Pala ÖZTÜRK

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Uluborlu Selahattin Karasoy Meslek Yüksekokulu Tasarım Bölümü, Grafik Tasarım Programı
E mail: dilaraozturk@isparta.edu.tr

ÖNSÖZ

Bu kitap Tübitak 4004 Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Projesi hazırlamak isteyenlere yol göstermek amacıyla hazırlanmıştır. Kitap, Tübitak 4004 Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Projesi kapsamında TÜBİTAK'ca kabul edilip uygulanan Solunum Okulu (Sigara ve KOAH) adlı projeyi ve uygulama örneklerini içermektedir. Proje konusu sigara ve kronik hastalıklar alanında olduğu için bütün toplumu ilgilendirmektedir. Projenin hedef kitlesi toplumun rol modeli olan öğretmenleri kapsamaktadır. Öğretmenlerin toplumun sorunlarına karşı duyarlılıklarının arttırılması, sosyal ve kültürel anlamda geleneksel olarak öğretmene olan tabiiyet ve saygı duygularını da ele aldığımızda hedef kitlenin bu konudaki farkındalığı toplum için çok önem arz etmektedir. Bu bakımdan proje hem Türkiye'de bu konularda yapılmış çalışmaların yetersiz olması, hem de geniş bir toplum kesiminde sigara konusuna ilginin olması ve Devlet politikası haline gelmesi ile sigara ve kronik hastalıklarla ilgili çalışmalara ve faaliyetlere ilgiyi artıracak niteliktedir. Projenin hem öğretmenlerde hem de dolaylı olarak öğrencilerde farkındalık oluşturması beklenmektedir.

Solunum Okulu projesi, bireylerin öncelikle sigara kullanımının uzun dönemde organizmadaki etkileri konusunda farkındalık sahibi olmasına, ardından içinde yaşadıkları topluma katkı sağlayacak girişimlerde bulunmalarına destek olacak becerileri geliştirmelerine yönelik başlıklardan oluşmaktadır. Bunun için öncelikle solunum fizyolojisinden başlayıp, akciğer patolojisi, sigara ve diğer sistemlere olan etkisi, sigara bağımlılığı tedavisi, sigara kullanımının hukuki boyutu ve sigaranın halk sağlığı boyutu farklı etkinliklerle ele alınmıştır. Projede sigaranın sessiz bir katil gibi sinsice uzun yıllarda hayatımıza mal olabileceğinin öğretilmesi amaçlanmıştır. Ancak projede sadece bilgi ve beceri aktarımı değil, öğretmenlerin proje kapsamında; sosyal konulara duyarlı, sağlık, yaşam kalitesi, rol model gibi konuları içselleştirmeleri hedeflenmiştir. Bu bakımdan proje ulusal kaynakların sigara ile mücadele temelindeki projelere ilgiyi uyandıracak niteliktedir.

Diğer taraftan proje konusunun sürdürülebilirliği sağlanmıştır. Çünkü konu bütün toplumu ilgilendirmektedir. Bu projede hedef kitle olarak ortaokul ve lise öğretmenleri seçilmiştir. Solunum okulu için ortaokul ve lise öğretmenleri hedef kitle olarak seçilerek proje sürdürülebilir ve diğer projelere de konu olabilir özellik kazanmıştır. Bu bakımdan bu projenin yaygın etkisi bulunmaktadır ve geniş bir toplum kesimine konunun yaygınlaşmasına katkı sağlayıcı niteliktedir.

Solunum Okulu Projesi TÜBİTAK Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları kapsamında desteklenmiştir. Bu nedenle önemli bir konu olan sigara ve kronik hastalıklar konusunda farkındalığa fırsat verecek olan bu projenin ülkemizin bilimsel vizyonu olan TÜBİTAK tarafından ve diğer sivil toplum örgütleri tarafından desteklenmesi ile yaygın etkiyi daha da güçlendirerek hedeflenen amaca ulaşılmıştır.

Proje sonuçlandıktan sonra katılımcıların elde ettiği kazanımların kalıcı olması ve geliştirilmesi için projeye katılan öğretmenler için proje sonunda eğitim materyalleri basılı ve dijital ortamda paylaşıldı. Proje ayrıca kitap olarak yayınlanarak bu konuda proje hazırlamak isteyenlere rehber olması amaçlandı. Projeyle ilgili olarak verilen materyallere; genel bilgiler, örnek çalışmalar, makaleler, etkinlikler, videolar vb. konular paylaşıldığı gibi projeye katılan öğretmenlere broşür, kitap vb. eğitim materyali de dağıtıldı.

Bu projeyi hazırlarken beraber çalıştığımız değerli hocalarımıza ve projeye destek veren, emeği geçen eğitmen ve rehber hocalarımıza teşekkür ediyoruz. Solunum okulu ile sigara ve KOAH hakkında toplumsal farkındalık için küçükte olsa bir adım da biz atabildiysek ne mutlu! Bu kitabın TÜBİTAK projesi hazırlamak isteyenlere katkı sunmasını temenni ederiz.

Isparta, 2019.

Prof. Dr. Önder ÖZTÜRK

Doç. Dr. Mustafa SAYGIN

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇELİKKOL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ iv

İÇİNDEKİLER vi

BİRİNCİ BÖLÜM

4004 TÜBİTAK DOĞA EĞİTİMİ VE BİLİM OKULLARI PROJESİ VE KAPSAMI 1

1.1. Programın Hedefi 1
1.2. Program Hakkında 1
1.3. Proje Başvurusu ve Değerlendirme Süreci 2
1.4. Başvurular Ne Zaman ve Nasıl Yapılır? 2
1.5. Başvurunun Kapsamı 2
1.6. Hedef Kitle ve Nitelikleri 2
1.7. Çağrıya Başvuruda Bulunan Projelerin Değerlendirmesi 3
1.8. En Sık Karşılaşılan Ön Değerlendirme Sonucu Red Sebepleri 3
1.9. Proje Personeli 3
1.10. Proje Öneri Formu ve Formun Doldurulması 4
1.11. Proje Süresi, Destek Durumu ve Katılımcı Sayısı 4
1.12. Proje Bütçesi ve Destekler 5

İKİNCİ BÖLÜM

SOLUNUM OKULU (SİGARA VE KOAH) PROJESİ ÖNERİ FORMU 6

2.1. Proje Özeti 6

2.1.1 Proje Başlığı: Solunum Okulu (Sigara ve KOAH) 6
2.1.2. Proje Özeti 6
2.1.3. Project Title 7
2.1.4. Project Summary 7
2.2. Proje ile İlgili Genel Bilgiler 8
2.2.1. Amaç 8
2.3. Referans Alınan-İncelenen Kaynaklar 12
2.4. Referans Alınan-İncelenen Projeler 24
2.5. Yöntem 14
2.5.1. Hedef Kitle 14
2.5.2. Pilot Çalışma 15
2.5.3. Ölçme ve Değerlendirme 15
2.5.4. Etkinlikte Kullanılacak Yöntemler ve Teknikler 15
2.6. Projenin Yapılabilirliği 17
2.6.1. Projenin Yapılabilirliği 17
2.6.2. Proje Planı ve Çalışma Takvimi 22
2.6.3. Projenin Planlandığı Gibi Yürütülememesine Karşı Alınmış Önlemler 23

2.7. Projenin Yaygın Etkisi....23
2.8. Kurum / Kuruluş ve Proje Ekibi Bilgileri....24
2.8.1. Proje ile ilgili Taraflar....24

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ETKİNLİK KONULARI VE KAPSAMI....25
1.1. Etkinlik No: 1....25
1.2. Etkinlik No: 2....26
1.3. Etkinlik No: 3....27
1.4. Etkinlik No: 4....28
1.5. Etkinlik No: 5....29
1.6. Etkinlik No: 6....30
1.7. Etkinlik No: 7....31
1.8. Etkinlik No: 8....32
1.9. Etkinlik No: 9....33

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOLUNUM SİSTEMİ FİZYOLOJİSİ....34
4.1. Solunum Sisteminin Fonksiyonları....35
4.2. Solunum Sisteminin Anatomik ve Fizyolojik Özellikleri....35
4.2.1. Alveollerin Yapısı....38
4.2.2. Solunumun Fizyolojik Mekanizması....39
4.2.3. Akciğerlerin Fiziksel Özellikleri....40
4.2.4. Alveolde Gaz Değişimi....40
4.2.5. Kanda Solunum Gazlarının Taşınması....42
4.2.6. Akciğer Hacim ve Kapasiteleri....43
4.2.7. Solunumun Düzenlenmesi....45

BEŞİNCİ BÖLÜM

SİGARA VE KOAH PATOLOJİSİ....48

ALTINCI BÖLÜM

SİGARANIN SOLUNUM SİSTEMİ VE DİĞER SİSTEMLERE OLAN ETKİSİ....58
6.1. Sigara İçilmesinin Vücuttaki Zararlı Etkileri....59
6.2. Kronik Obstrüktif Akciğer Hastalığı (KOAH)....64
6.3. Sigara Kullanımı Akciğerleri Nasıl Etkilemektedir?....65

YEDİNCİ BÖLÜM

KADIN İNFERTİLİTESİNDE SİGARANIN ROLÜ.....70

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SİGARA BAĞIMLILIĞINA YAKLAŞIM.....73
8.1. Sigara Bağımlılık Mı, Alışkanlık Mı? Sigara Bağımlılığının Nedenleri.....75
8.2. Sigarayı Sevme ve İçme İsteği Nasıl Oluşmakta?.....75
8.3. Sigara Bağımlılık Düzeyi Nasıl Ölçülür?.....76
8.4. Fagerström Nikotin Bağımlılık Testi.....76
8.5. Fagerstrom Tolerans Anketi (FTQ)..... 77

DOKUZUNCU BÖLÜM

SİGARA BAĞIMLILIĞININ PSİKİYATRİK BOYUTU.....79
9.1. Sigara Bağımlılığı ve Tedavisi.....82

ONUNCU BÖLÜM

SİGARA BAĞIMLILIĞINDA MEDİKAL YAKLAŞIM.....86

ON BİRİNCİ BÖLÜM

SİGARANIN HALK SAĞLIĞI BOYUTU.....97

ON İKİNCİ BÖLÜM

TÜTÜNÜN HUKUKİ BOYUTU.....103
12.1. Tütün Kullanımı ve Hukuk İlişkisi.....103
12.1.1. Genel olarak.....104
12.1.2. Devletin, Vatandaşlarını Zararlı Alışkanlıklardan Koruma Yükümlülüğü...104
12.1.3. Devletin, Temel Hakları Koruma Yükümlülüğü.....105
12.2. Tütün Kullanımı ve Temel Haklar İlişkisi.....105
12.2.1. Tütün Kullanımı ve Yaşama Hakkı.....105
12.2.2. Tütün Kullanımı ve Sağlık Hakkı.....106
12.2.3. Tütün ve Sağlıklı Çevrede Yaşama Hakkı.....107
12.3. Tütün ile ilgili Uluslararası Düzenleme: Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi..107
12.4. Tütün ile ilgili Ülkemizdeki Düzenlemeler.....108
12.4.1.1 Tütün Üretimi, İşlenmesi ve Dağıtımı ile ilgili Düzenleme: 4733 sayılı

Kanun.....109
12.4.1.2 Tütün Üretimi ve Ticareti İle İlgili Sınırlama ve Yasaklar.....111
12.4.1.3. Kanundaki hükümlerin ihlali halinde öngörülen yaptırımlar.....111
12.4.2. Tütün Kullanımı ile İlgili Düzenleme: 4207 Sayılı Kanun.....112
12.5. Sonuç ve Değerlendirme.....113

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM PROJELERİNDE İSTATİSTİĞİN ÖNEMİ.....116

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

"SOLUNUM OKULU" PROJESİNİN GÖRSEL İLETİŞİM MATERYAL TASARIM SÜRECİ.....119

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

EKLER.....126

TÜTÜNÜN HUKUKİ BOYUTU

12

Doç. Dr. Süleyman DOST

Günümüzde tütün kullanımı, lüks tüketim alışkanlıklarının başında gelmektedir. Dünya üzerinde yaklaşık olarak 1 milyar insanın düzenli olarak tütün tükettiği kabul edilmektedir (1). Kişinin özgürlük alanında gibi görünen tütün kullanımının, kullanan kişilere, başkalarına ve çevreye olan olumsuz etkisinden dolayı hukuk düzenlemelerinin konusu olmuştur (2). Artık bütün dünyada tütünün, yaşama ve sağlık hakkına, sağlıklı çevrede yaşama hakkına, çevreye, doğal kaynaklara, ekonomiye zarar verdiği kabul edilen bir gerçek haline gelmiştir (3).

Tütünün bireye, topluma ve çevreye olan zararlarının anlaşılmaya başlamasıyla birlikte, devletler ve uluslararası toplum tütün kontrolü ile ilgili hukuki düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Tütün kontrolü ile ilgili ilk ve evrensel uluslararası düzenleme Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından hazırlanan 2003 tarihli *Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi* (TKÇS)'dir. Bu Sözleşme'ye taraf olan devletler, Sözleşme'de öngörülen yükümlülükler kapsamında ulusal mevzuatında gerekli düzenleme ve değişiklikleri yapmak zorundadır. Ülkemizde tütün kontrolü ile düzenlemeler Sözleşme'nin kabulü öncesine dayanmaktadır. Bu bakımdan tütün ve kullanımının zararlı etkilerinden korunma konusunda Türkiye, diğer taraf devletlere göre daha hızlı yol almıştır. Ülkemizde tütün ile ilgili olarak, aşağıda ayrıntılarına değinilecek olan iki temel Kanun bulunmaktadır. Bunlar 2002 tarihli ve 4733 sayılı "Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkol Piyasasının Düzenlenmesine Dair Kanun, diğeri ise 1996 tarihli ve 4207 sayılı "Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanundur.

Bu çalışmada genel olarak uluslararası ve ulusal düzenlemeler bağlamında özellikle tütün kontrolü ve tütün kullanımının hukuki boyutu ele alınacaktır. Bu kapsamda öncelikle tütün kullanımı ile hukuk ve temel insan hakları arasındaki ilişkiye yer verilecektir. Ardından konu ile ilgili uluslararası hukuki düzenlemelere değinilecektir. Daha sonra Türkiye'deki tütün ile ilgili ulusal düzenlemelerdeki sınırlandırmalar ve yasaklar incelenecektir.

12.1. Tütün Kullanımı ve Hukuk İlişkisi

12.1.1. Genel olarak

Tütün kullanımı ile pek çok disiplin arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Üretim ve pazarlama açısından ekonomiyi ve ekonomi hukukunu, tüketim açısından tüketici davranışları ve tüketici hukukunu, alışkanlıklar açısından psikolojiyi, kişinin kendisine, başkalarına ve çevreye verdiği zararlar açısından tıp bilimini, çevre sağlığını, hukuku ve insan haklarını ilgilendirmektedir. Bu açıdan tütün kullanımı ile hukuk ve insan hakları arasında yakın bir ilişki vardır. Hatta tütün ile çocuk ve kadın hakları arasındaki bağlantıya dikkat çekilmiştir (4). Çünkü tütün kullanımı, insan sağlığını ve çevreyi olumsuz etkilemektedir. Devletlerin temel insan haklarını koruma ve geliştirme yükümlüğü bulunmaktadır. Uluslararası ve ulusal hukuklar tarafından öngörülen bu yükümlülük gereği, devletler insanların yaşamını, sağlığını ve yaşadığı çevreyi korumak ve geliştirmek için tütün ile ilgili bazı düzenlemeler, sınırlamalar ve yasaklar getirmektedir.

Kural olarak hukuk sistemi tarafından yasaklanmayan davranışlar serbesttir. Bu kapsamda geçmişte, tütün kullanımı sadece kişiyi ilgilendiren bir davranış olarak görülmüş ve özgürlük alanı içinde değerlendirilmiştir. Ancak ilerleyen zaman içinde tütün kullanımın büyük zararları ortaya çıktıkça, bu durum devletler tarafından düzenleme konusu yapılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda tütün kullanımı ile ilgili bazı sınırlama ve yasaklar öngörülmeye başlanmıştır (2).

Tütün kullanımının kişinin kendisine, başkalarına ve çevreye olan zararlarından dolayı tütün kullanımı ile ilgili bazı sınırlama ve yasaklamalara gidilmektedir. Uluslararası ve ulusal bazı düzenlemeler gereği devletin ülkesinde yaşayan kişilere ve topluma karşı bazı yükümlükleri vardır. Bu kapsamda devletin en başta vatandaşlarını zararlı alışkanlıklardan koruma ve temel hak ve özgürlükleri sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır (4).

12.1.2. Devletin, vatandaşlarını zararlı alışkanlıklardan koruma yükümlülüğü

İnsan sosyal bir varlıktır. Ayrıca modern hayatın gerekleri insanların çoğunun birbirleriyle yakın ilişki içinde olmasını gerektirmektedir. Bu kapsamda bir kişinin tütün kullanımı diğer insanları etkilemekte tabiri yerinde ise pasif içici olmaya zorlamaktadır (5). American Cancer Society'nin verilerine göre tütünde 7000 kimyasal madde vardır ve bunlardan en 70'inin kanser yapıcı etkisi vardır. Sigara içmeyen ve fakat sigara içilen ortamda bulunan bireyler pasif içicilik yoluyla bu kanser yapıcı maddeleri alabilmektedir (6). Çerçeve Sözleşmesi de *tütün dumanından korunma* başlıklı 8. maddesi ile bu duruma dikkat çekmiştir: Taraflar, bilimsel kanıtların tütün dumanına maruz kalmanın ölüm, hastalık ve sakatlıklara neden olduğunun kuşkuya yer bırakmayacak biçimde kanıtladığını kabul ederler (m. 8).

Ayrıca toplum üyelerinin ve özellikle gençlerin, kendisine, başkalarına ve çevreye yönelik zararlı alışkanlıklardan korunması, kişinin ve toplumun geleceği açısından son derece önem taşımaktadır.

Bu doğrultuda 1982 Anayasası (AY), özellikle gençlerin korunması başlığı altında devlete, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar *ve benzeri kötü alışkanlıklardan* ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alma yükümlülüğü vermiştir (AY, m. 58/2). "Ve benzeri kötü alışkanlıklar" kavramının içine tütün tüketime de dâhil edilebilir.

12.1.3. Devletin, temel hakları koruma yükümlülüğü

1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi önsözünde "üye devletlerin halkları ve gerekse bu devletlerin yönetimi altındaki ülkeler halkları arasında bu hakların dünyaca etkin olarak tanınmasını ve uygulanmasını sağlamaya çaba göstermeleri" görevinden söz etmiştir. 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ise 1. maddesinde "Yüksek Sözleşmeci Taraflar kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin, bu Sözleşme'nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlarlar" diyerek taraf devletlerin kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin temel haklarını koruma yükümlülüğünü öngörmüştür.

1982 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetlerin niteliği başlıklı 12. maddesine göre "Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder" Bu kapsamda devletlerin temel hak ve özgürlükleri sağlama ve koruma yükümlülüğü bulunmaktadır. Tütün kullanımı ile yaşam hakkı, sağlık hakkı ve sağlıklı çevre hakkı arasında yakın bir ilişki vardır. TKÇS de 2/1. maddesinde "Taraflar, insan sağlığının daha iyi korunabilmesi için, işbu Sözleşme'nin ve protokollerinin gerektirdiklerinin ötesinde tedbirler almaya teşvik edilmektedir ve bu belgelerdeki maddeler, bir tarafın, kendi düzenlemeleri doğrultusunda ve uluslararası hukuka uygun olarak daha sıkı şartlar getirmelerine engel teşkil etmemektedir" diyerek tütün kontrolü konusunda devletlerin daha sıkı şartlar getirebileceğini belirtilmiştir.

12.2. Tütün Kullanımı ve Temel Haklar İlişkisi

Tütün kullanımı ile bazı temel haklar arasında doğrudan veya dolaylı ilişki bulunmaktadır. Burada konu sınırlaması bağlamında tütün kullanımı ile yaşama hakkı, sağlık hakkı ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ele alınacaktır.

12.2.1. Tütün kullanımı ve yaşama hakkı

1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 3. maddesinde "Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır" denilerek yaşam hakkının en temel ve herkesin hakkı olduğu ifade edilmiştir. 1966 tarihli BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (KSHS)'nde yaşama hakkı şu cümlelerle güvence altına alınmıştır: "Her insan doğuştan yaşama hakkına sahiptir. Bu hak hukuk tarafından korunur. Hiç kimse yaşama hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz." (KSHS, m. 6/1). Yine 1950 ta-

rihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde "Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur" (AİHS, m. 2/1). Dünya Sağlık Örgütü Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi'nin önsözünde tütün ile yaşama hakkı arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir. Bütün bu uluslararası düzenlemeler, yaşama hakkının korunması ve geliştirilmesini, devletlerin ülkesinde yaşayan yabancılar da dâhil herkese karşı bir yükümlülüğü olarak öngörmektedir.

Uluslararası belgeler ile getirilen bu yükümlülük, iç hukuklarda Anayasa ve diğer kanunlarla da öngörülmüştür. Örneğin Türkiye'de 1982 Anayasası'nın 17. maddesinde "Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz" diyerek yaşama hakkını istisnalar dışında güvence altına almıştır"

Tütün kullanımı, bugün dünyadaki başlıca sekiz ölüm nedeninden altısı için risk teşkil etmektedir. Bu kapsamda önlenebilen ölüm nedenleri arasında en önemlisi olan tütün, kullanıcıların yaklaşık yarısını öldürmektedir (7). Tütün kullanımının yaşama hakkını olumsuz etkilediği düşünülürse, tütün kullanımı ile ilgili sınırlandırma ve yasaklamalar devletin zorunlu görevleri arasında sayılmalıdır (8).

12.2.2. Tütün kullanımı ve sağlık hakkı

Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi tütün kullanımının sınırlandırılması/yasaklanması ile sağlık hakkı arasında doğrudan bağlantı kurmuştur. Sözleşme özellikle 14. ve 18. maddelerinde sağlık hakkını sağlamakla yükümlü taraf devletlere, tütün kullanımının azaltılması ile ilgili yükümlülükler öngörmüştür. Türkiye Sözleşme'nin tarafı olmakla bu yükümlülükleri yerine getirmek zorunda olmasına ilaveten ayrıca 1982 Anayasasının pek çok maddesinde de "genel sağlığın korunması", hak ve özgürlüklerin sınırlandırma sebebi olarak sayılmıştır. Buna göre "Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz" (AY, m. 13). Dolayısıyla bazı hak ve özgürlükler, 13. maddede sayılan şartlar içerisinde genel sağlığın korunması amacıyla sınırlanabilecektir. Tütün üretimi, ticareti ve kullanımına ilişkin yaptırım, sınırlandırma ve yasaklar bu kapsamda değerlendirilebilecektir.

Tütün kullanımı ile sağlık hakkı arasında yakın bir ilişki bir bulunmaktadır. Çünkü sağlık hakkı, ikinci kuşak haklar arasında yer almakta olup devletin mali gücü nispetinde sağlamakla yükümlü olduğu haklar arasındadır. Bu kapsamda tütün kullanımının sınırlandırılması veya yasaklanması sağlığı koruyucu önlemlerdendir (9). Çerçeve Sözleşmesi'nin 2/1. maddesinde bu durum "insan sağlığının daha iyi korunabilmesi için" ibaresiyle ifade edilmiştir.

Tütün ve kullanımı ile ilgili düzenlemeler Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi'nin kabulünden sonra bütün dünyada insan hakları ve özellikle sağlık hakkının korunması/sağlanmasından yola çıkılarak yapılmaktadır. Çerçeve Sözleşmesi'nin 14. maddesi tütün kontrolü ile sağlık arasında-

ki ilişkiyi açıkça ifade etmiştir. Bundan sonra yapılacak hukuki düzenlemeler de insan hakları temelli olacağı açıktır (10).

12.2.3. Tütün ve sağlıklı çevrede yaşama hakkı

Sağlık hakkında olduğu gibi çevre hakkı ile tütün kullanımı arasındaki ilişki Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi'nde açıkça düzenlenmiştir: "Taraflar, işbu Sözleşme'nin yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde, kendi topraklarında tütün yetiştirilmesi ve imalatı bakımından çevrenin ve çevreyle ilgili insan sağlığının korunmasına gerekli dikkati göstermeyi kabul ederler" (m.18). Görüldüğü gibi 18. madde tütün ile sağlıklı çevrede yaşama hakkı arasındaki ilişkiyi açıkça ifade etmektedir. Tütün üretimi ve kullanımının sağlıklı çevrede yaşama hakkını olumsuz etkilediği ve buna dayanarak tütün kontrolü yapılması gerektiği kabul edilmektedir. Çünkü sağlık, kaliteli yaşamın bir parçasıdır. Oysa tütün, içinde yaşanılan ekosistemi, havayı, suyu ve iklimi olumsuz etkilemektedir (4).

1982 Anayasası'nın sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması başlıklı 56. maddesine göre ise "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir (AY, m. 56). Bu hüküm karşısında tütün kullanımı ile ilgili sınırlama ve yasaklama getirmek devletin asli görevlerinden birisini oluşturmaktadır. (11).

12.3. Tütün ile ilgili Uluslararası Düzenleme: Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi

Tütünün zararlarından korunma ile ilgili bölgesel düzeyde uluslararası düzeyde bazı düzenlemeler bulunmakla birlikte en temel ve evrensel uluslararası düzenleme, 21 Mayıs 2003 tarihinde Cenevre'de imzalanan *Dünya Sağlık Örgütü Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi*'dir. Bu Sözleşme Dünya Sağlık Örgütü'nün ilk bağlayıcı nitelikteki Sözleşmesi'dir (12). Türkiye Sözleşme'yi 28 Nisan 2004 tarihinde imzalamış ve 25 Kasım 2004 tarihli ve 5261 sayılı Kanunla onaylamıştır. Sözleşme, 8 Aralık 2004 tarihinde ise Bakanlar Kurulu'nca yürürlüğe konulmuştur. Dolayısıyla Türkiye Çerçeve Sözleşmesi'nin tarafıdır ve öngörülen yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır (13). Aşağıda ele alınacağı üzere Türkiye Çerçeve Sözleşme hükümlerini eksiksiz şekilde uygulamış ve dünyada tütün kontrolü konusunda örnek bir ülke haline gelmiştir. Türkiye'nin bu başarısı DSÖ tarafından da takdir edilmiştir (14).

Sözleşme önsöz ve 11 bölüm altında 38 maddeden oluşmaktadır. Sözleşme'nin amacı, "tütün kullanımı ve tütün dumanına maruz kalmanın yaygınlığını sürekli ve özlü bir şekilde azaltmak için, tarafların ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde uygulayacakları bir tütün kontrol önlemleri

çerçevesi sağlamak suretiyle, mevcut ve gelecek nesilleri, tütün tüketimi ve tütün dumanına maruz kalmanın yıkıcı sağlık, sosyal, çevresel ve ekonomik sonuçlarından korumaktır (m. 3). Sözleşme'nin ve protokollerinin amacına ulaşması ve şartlarının yerine getirilmesi için Sözleşme'nin tarafları, *bilgilendirme, geliştirme, işbirliği, tütün kullanımının azaltılması, yükümlülüklerin yerine getirilmesi, strateji belirlenmesi ve sivil toplum kuruluşlarının sürece dahil edilmesi* ilkeleri doğrultusunda hareket etmeyi taahhüt etmişlerdir (m. 4).

Sözleşme'nin 3. bölümünde tütüne olan talebi azaltmaya yönelik önlemler düzenlenmiştir. Bu kapsamda fiyat, vergi, tütün ürünlerinin ifşası, paketlenmesi, etiketlendirme, iletişim, eğitim ve bilinçlendirme önlemleri ile tütünün reklam, promosyon ve sponsorluğuna ilişkin hükümler öngörülmüştür (m. 6-14).

Sözleşme'nin 4. bölümünde tütün arzının azaltılmasına yönelik önlemler düzenlenmiştir. Bu kapsamda, tütün ürünlerinin yasa dışı ticareti, çocuklara ve çocuklar aracılığıyla satış yapılması ile ekonomik açıdan uygun alternatif faaliyetler için destek sağlanması konuları ile ilgili hükümler öngörülmüştür (m. 15-17).

Sözleşme'nin 5., 6. ve 7. bölümlerinde ise çevrenin ve insan sağlığının korunması, yükümlülükler, bilgi alışverişi ve işbirliği ile ilgili konular düzenlenmiştir. Sözleşme'nin geriye kalan diğer bölümlerinde ise kurumsal düzenlemeler, mali kaynaklar, uyuşmazlıkların çözümü, Sözleşme'nin geliştirilmesi ve diğer hükümler ele alınmıştır (m. 23-38).

Çerçeve Sözleşme'nin kabul edilmesinden beş yıl sonra DSÖ tarafından bu konuda ülkelere yol gösterici rehber niteliğinde *mpower paketi* yayınlanmıştır (15). Bu pakette devletlerden yapmaları istenen yükümlülükler şu şekilde özetlenmiştir: Tütün kullanımını izlemek, insanları pasif tütün dumanının zararlarından korumak, tütün kullanımından vazgeçmeleri için yardım önermek, tütünün zararları hakkında uyarmak, tütün reklam ve promosyon yasaklarını uygulamak, tütün ürünlerinin vergilerini artırmak (7).

Görüldüğü gibi Sözleşme, taraf devletlere tütün ve tütün kullanımının zararlarını azaltmaya yönelik önlemler alma yükümlülüğü yüklemektedir. Sözleşme'ye göre taraf devletler bu yükümlülükler kapsamında iç hukuklarında gerekli hukuki düzenleme ve değişiklikleri yapmak zorundadır. Türkiye hem mevzuat değişiklikleri hem de uygulama konusunda bu yükümlülükleri en hızlı yerine ülkeler arasında yer almıştır.

12. 4. Tütün ile ilgili Ülkemizdeki Düzenlemeler

Türkiye Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi'ni 28 Nisan 2004 tarihinde imzalamış ve 25 Kasım 2004 tarihli ve 5261 sayılı Kanunla onaylamıştır. Sözleşme, Türkiye bakımından 8 Aralık 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ancak Türkiye'de tütün ve tütün kullanımı ile ilgili düzenlemeler Sözleşme öncesine dayanmaktadır. Yani Türkiye aslında tütünün zararlarından bireylerin, toplumun ve çevrenin korunmasına Sözleşme'nin kabulünden çok önce başlamıştır (16). Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra

da Sağlık Bakanlığı, Sözleşme hükümlerinin uygulama rehberini yayınlamıştır (17).

Bu bağlamda ülkemizde tütün ile ilgili iki temel kanun bulunmaktadır. İlki sigaranın ham maddesi olan tütünün üretimi, işlenmesi ve dağıtımı ile ilgili 2002 tarihli ve 4733 sayılı "Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkol Piyasasının Düzenlenmesine Dair Kanun"dur. Kanun ile tütün, tütün mamullerinin Türkiye'de üretimine, iç ve dış alım ile satımına ilişkin usul ve esaslar belirlenmiştir. Kanunda bugüne kadar pek çok değişiklik yapılmıştır. Yapılan en son değişiklik 2018 tarih ve 7079 sayılı Kanunla gerçekleşmiştir.

Tütün ile ilgili ikinci temel kanun, 1996 tarihli ve 4207 sayılı "Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanun"dur. Kanun 2008 tarih ve 5727 sayılı Kanunla kapsamlı bir değişikliğe tabi tutulmuştur. Kanunun amacı kişileri ve gelecek nesilleri tütün ürünlerinin zararlarından, bunların alışkanlıklarını özendirici reklam, tanıtım ve teşvik kampanyalarından, koruyucu tertip ve tedbirleri almak ve herkesin temiz hava soluyabilmesinin sağlanması olarak belirlenmiştir (m. 1).

Bu iki Kanun aşağıda ayrıntıları olarak ele alınacaktır.

12. 4.1. Tütün Üretimi, İşlenmesi ve Dağıtımı ile ilgili Düzenleme: 4733 sayılı Kanun

Sigaranın ham maddesi olan tütünün üretimi, işlenmesi ve dağıtımı, pek çok ülke ile birlikte Türkiye'de de kanunla düzenlenmiş ve kontrol altına alınmıştır. 2002 tarihli 4733 sayılı "Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkol Piyasasının Düzenlenmesine Dair Kanun" ile tütün, tütün mamullerinin Türkiye'de üretimine, iç ve dış alım ile satımına ilişkin usul ve esaslar belirlenmiştir. Kanunda bugüne kadar pek çok değişiklik yapılmıştır. Yapılan en son değişiklik 2018 tarih ve 7079 sayılı Kanunla gerçekleşmiştir. Kanun, 12 madde, 4 ek madde ve 8 geçici maddeden oluşmaktadır. Ancak, 2., 3., 5. ve 7. maddeleri ile geçici ilk 6 madde mülgadır.

Aşağıda 4733 sayılı Kanun'la Devlete verilen görevler (m.4/B), tütün üretimi, işlenmesi ve ticareti ile sınırlamalar (m.6), Kanun'daki hükümlerin ihlali halinde öngörülen yaptırımlar (m.8) ele alınacaktır.

4.1.1. Tütün üretimi, işlenmesi ve dağıtımı ile ilgili devletin görevleri

Bu Kanun ile Devlete bazı görev ve yükümlülükler öngörülmüştür. Öngörülen bu görevlerin çok büyük bir kısmı *Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı*'na verilmiştir. Kanun'un 4/B maddesinde sayılan görevler şunlardır:

"a) Tütün tohumunun taşınması, ithali ve ihracı, tütün üretimi, üretici tütünlerinin alımı, satımı, tütünlerin işlenmesi, depolanması, iç ve dış ticareti ile tütün fireleri, tütün işleme tesislerinin kurulması, üretim izni, proje tadilatı, yer değişikliği, kapatılması ve her türlü devir işlemleri ile tüm bu işlemlerin teknik kontrolüne ilişkin çalışmaları yürütmek.

b) Etil alkol ve metanolün üretimi, iç ve dış ticareti, denatürasyonu, ambalajlanması, dağıtımı, üretimde kullanılması amacıyla elde bulundurulması,

depolanması, geri kazanımı, işlemesi, üretim tesislerinin kurulması, üretim izni, proje tadilatı, kapatılması ve her türlü devir işlemleri ile 8/6/1942 tarihli ve 4250 sayılı İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Kanununun uygulanmasına yönelik işlemlere ve bu işlemlerin teknik kontrolüne ilişkin çalışmaları yürütmek.

c) Tütün, tütün mamulleri ve alkollü içkilerin üretim, satış ve sunum faaliyetlerine ilişkin izin ve yetki belgelerinin verilmesi, bu faaliyetlere ilişkin piyasa takip ve kontrolünün sağlanması, tütün ve alkol piyasalarına ilişkin düzenlemeler ve uygulamalar konusunda kamuoyunda tüketici bilinci oluşturmaya yönelik çalışmalar yapılması ve tüketicilerin seçeneklerini azaltabilecek rekabet ve reklam koşullarının belirlenmesi çalışmaları ile bu Kanun kapsamındaki ürünlerde ürün güvenliğini sağlamak amacıyla gerektiğinde diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla işbirliği içerisinde çalışmalar yürütmek.

d) Tütün, tütün mamulleri, etil alkol, metanol ve alkollü ürünler konusunda analizlerin yapılması veya yaptırılmasına yönelik çalışmaları yürütmek.

e) 5/5/1969 tarihli ve 1173 sayılı Milletlerarası Münasebetlerin Yürütülmesi ve Koordinasyonu Hakkında Kanun çerçevesinde, görev alanına giren konularda Avrupa Birliği müktesebatına uyum sağlamak amacıyla gerekli çalışmaları yapmak, uluslararası ve yabancı kuruluşlar ile ilgili işlemleri yürütmek, bu kuruluşlarla yapılacak müzakereleri koordine etmek ve istişarelerde bulunmak, gerektiğinde bu kuruluşlara üyelik ile ilgili çalışmaları yürütmek.

f) Tütün, tütün mamulleri ve alkol piyasasında faaliyet gösteren gerçek ve tüzel kişilerin işlemlerini görev alanı itibarıyla incelemek ve denetlemek, yasadışı ticareti önleyecek faaliyetleri yürütmek, gerektiğinde bu hususlarda yetkili kamu kurum ve kuruluşları ile işbirliği yapmak, piyasalarda görülen aksaklıklara ilişkin çalışmalar yürütmek.

g) Mamul üretimi, satışı ve uygunluk belgesi başına alınacak tutarlar ile tescil, izin ve ruhsat bedellerini belirlemek.

Bu Kanun hükümleri çerçevesinde aşağıda belirtilen görevler Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülür.

a) Tütün ve alkol tüketiminden kaynaklanan kamusal veya tıbbi nitelikteki zararlı etkilerin önlenmesi amacıyla Dünya Sağlık Örgütü Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesinin ve 7/11/1996 tarihli ve 4207 sayılı Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanunun uygulamasına yönelik çalışmaları yürütmek.

b) Tütün ve alkol tüketimini teşvik edecek faaliyetleri önleyecek çalışmaları ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği içerisinde yürütmek ve insan sağlığına zarar verebilecek maddeleri belirlemek."

4733 sayılı Kanunun 4/B maddesinin 2. fıkrasında *Sağlık Bakanlığı*'na da bazı görevlerin verildiği belirtilmiştir. Buna göre "Sağlık Bakanlığı bu Kanunla kendisine verilen görevler ile 4207 sayılı Kanunda yer alan görevlerini kısmen veya tama-

men, illerde vali veya vali yardımcısı başkanlığında kurulan ve sekretaryasını il sağlık müdürlüğünün yaptığı il tütün kontrol kurulları marifetiyle de yerine getirebilir. İl tütün kontrol kurullarının çalışma usul ve esasları Sağlık Bakanlığınca belirlenir."

12. 4.1.2. Tütün üretimi ve ticareti ile ilgili sınırlama ve yasaklar

Kanun ile üretici tütünlerinin alımı ve satımı, tütün mamulleri üretimi, tütün ve tütün mamullerinin ticareti de düzenlenmiş, bazı yasak ve sınırlamalar öngörülmüştür (m. 6). Önemli bazı sınırlama ve yasaklar şunlardır:

"Üretici tütünleri yazılı sözleşme esası veya açık artırma yöntemiyle alınır ve satılır. Sözleşmeli üretim esasına göre üretilen tütünlerin fiyatları, tütün mamulleri üreticileri ve/veya tüccarlar ile üreticiler ve/veya temsilcileri arasında varılan mutabakata göre belirlenir. (…)

(…) Bu şartları yerine getirenler, ürettikleri tütün mamullerini serbestçe satabilir, fiyatlandırabilir ve dağıtabilirler. Türkiye'de tütün mamullerini üretmek ve satmak isteyenler, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığından üretim, satış ve/veya uygunluk belgesi almak zorundadırlar.

(…) Tütün ithali, üretim ihtiyaçlarıyla sınırlı olarak; bu maddenin ikinci fıkrasında belirtilen tütün mamulleri üretenler veya Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığından izin almak ve sadece işlendikten sonra ihraç edilmek amacıyla tütün işleme tesisi bulunanlar tarafından yapılır. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tütün işleme tesisi bulunanlara bu izni verirken söz konusu işletmelerin öncelikle Türkiye'de üretilen tütünü işlemelerini gözetmek, ihraç amacıyla yapılacak ithalatın amacı dışında kullanılmamasını sağlamak için gerekli tedbirleri almak, ithalat ve ihracata ilişkin uygulamayı denetlemekle sorumlu ve yetkilidir (…)

Türkiye'de, marka bazında tütün için yıllık en az iki milyar adet, diğer tütün mamulleri için yıllık en az onbeş ton üretenler, aynı markadan olmak üzere serbestçe ithalat yapabilirler, fiyatlandırabilirler ve satabilirler. (…)

Tütün ve tütün mamullerinin ithalatında Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığından uygunluk belgesi alınır.

Türkiye'de tütün eksperliği yapmak için, tütün eksperliği yüksek okullarından veya muadili yerli ve yabancı okullardan lisans düzeyinde yüksek öğrenim diploması alarak mezun olmak şarttır. Tütün eksperi unvanına sahip olmayanlar, tütün alım ve satım muayenelerini, tütün vasıf, değer ve nevilerinin belirlenmesini ve tütün işleme, bakım, fabrikasyon eksperliği yapamazlar, tütün işlerinde bilirkişi ve hakem olamazlar. (…)

Ticari amaçla, makaron veya yaprak tütün kâğıdı içine kıyılmış tütün, parçalanmış tütün, tütün harici herhangi bir madde doldurmak, bu şekilde üretilen ürünleri satışa arz etmek, satmak, bulundurmak veya nakletmek yasaktır."

Kanun'da öngörülen bu sınırlama ve yasaklar, Çerçeve Sözleşme ile uyumlu niteliktedir.

4.1.3. Kanun'daki hükümlerin ihlali halinde öngörülen yaptırımlar

Kanun'da öngörülen hükümlerin ihlali halinde verilecek cezalar da belirlenmiştir (m. 8). Bu cezalar üç çeşittir: Hapis cezaları, adli para cezaları ve idari para cezaları. Önemli bazı yaptırımlar şunlardır:

Kanunda, (…) Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığından tesis kurma ve faaliyet izni almadan; tütün işleyenler veya tütün mamulleri, (…) üretmek üzere fabrika, tesis veya imalathane kuran ve işletenler bir yıldan üç yıla kadar *hapis* ve beşbin günden onbin güne kadar *adlî para cezası* ile cezalandırılır (m. 8/1).

Tütün, tütün mamulleri, (…) piyasasında Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığından gerekli izinleri alarak veya almadan mal veya hizmet üreten, işleyen, ihraç veya ithal eden, pazarlayan, alan veya satan gerçek ve tüzel kişilere (…) *idarî yaptırım* uygulanır (m. 8/2)

Her türlü uyuşturucu madde, alkollü içki, tütün ve tütün mamulleri bağımlılığı ile mücadele etmek amacıyla Türkiye Yeşilay Cemiyetine 5018 sayılı Kanunun 29 uncu maddesi hükmüne tabi olmaksızın yardım yapılmak üzere, Sağlık Bakanlığı bütçesinde gerekli ödenek öngörülür (m. 8/son). Bu hüküm Çerçeve Sözleşme'nin öngördüğü sivil toplum kuruluşlarının tütün ve kullanımı ile mücadelede sürece dahil edilmesi ilkesi ile uyumlu niteliktedir.

4.2. Tütün Kullanımı ile ilgili Düzenleme: 4207 sayılı Kanun

1996 tarih ve 4207 sayılı "Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanun" ise tütün kullanımı ile ilgili ikinci temel düzenlemedir. Kanun 2008 tarih ve 5727 sayılı Kanunla kapsamlı bir değişikliğe tabi tutulmuştur. Kanunun amacı kişileri ve gelecek nesilleri tütün ürünlerinin zararlarından, bunların alışkanlıklarını özendirici reklam, tanıtım ve teşvik kampanyalarından, koruyucu tertip ve tedbirleri almak ve herkesin temiz hava soluyabilmesinin sağlanması olarak belirlenmiştir. (m. 1) Kanun, tütün üretimi ve ticaretinden çok tütün kullanımının sınırlanması ve yasaklanması ile kontrolün sağlanması konusunu düzenlemektedir. Görüldüğü üzere Kanun, kişilerin ve gelecek nesillerin tütün ürünlerinin zararlı etkilerinden korunmasını en temel amaç olarak belirlemiştir. Bu amaç Çerçeve Sözleşmesi'nin amacı ile uyumlu niteliktedir.

Kanunda tütün tüketimi bazı yerlerde tamamen yasaklanırken, bazı yerlerde sınırlı şekilde yasaklanmıştır (m. 2). Buna göre "tütün ürünleri, kamu hizmet binalarının kapalı alanlarında, koridorları dâhil olmak üzere her türlü eğitim, sağlık, üretim, ticaret, sosyal, kültürel, spor, eğlence ve benzeri amaçlı özel hukuk kişilerine ait olan ve birden çok kişinin girebileceği (ikamete mahsus konutlar hariç) binaların kapalı alanlarında, hususi araçların sürücü koltukları ile taksi hizmeti verenler dâhil olmak üzere karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu toplu taşıma araçlarında, okul öncesi eğitim kurumlarının, dershaneler, özel eğitim ve öğretim kurumları dahil olmak üzere ilk ve orta öğrenim kurumlarının, kültür ve sosyal hizmet binalarının kapalı ve açık alanlarında, özel hukuk kişilerine ait olan lokantalar ile kahvehane, kafeterya, birahane gibi eğlence hizmeti ve-

rilen işletmelerde tüketilemez. Ancak, yaşlı bakım evlerinde, ruh ve sinir hastalıkları hastanelerinde, cezaevlerinde, şehirlerarası veya uluslararası güzergâhlarda yolcu taşıyan denizyolu araçlarının güvertelerinde, tütün ürünleri tüketilmesine mahsus alanlar oluşturulabilir. Bu alanlara onsekiz yaşını doldurmamış kişiler giremez. Otelcilik hizmeti verilen işletmelerde, tütün ürünleri tüketen müşterilerin konaklamasına tahsis edilmiş odalar oluşturulabilir."

*T*ütün ürünlerinin üreticileri, satıcıları ve diğer ilgili kişiler açısından *diğer bazı düzenleme ve yasaklar getirilmiştir* (m. 3). Bu kapsamda "tütün ürünlerinin ve üretici firmaların isim, marka veya alâmetleri kullanılarak her ne suretle olursa olsun reklam ve tanıtımı yapılamaz. Bu ürünlerin kullanılmasını özendiren veya teşvik eden kampanyalar düzenlenemez. Tütün ürünleri üreten ve pazarlamasını yapan firmalar, her ne surette olursa olsun hiçbir etkinliğe isimlerini, amblemlerini veya ürünlerinin marka ya da işaretlerini kullanarak destek olamazlar. Tütün ürünleri sektöründe faaliyet gösteren firmaların isimleri, amblemleri veya ürünlerinin marka ya da işaretleri veya bunları çağrıştıracak alâmetleri kıyafet, takı ve aksesuar olarak taşınamaz. (…) Tütün ürünleri ve tütün ürünü ihtiva eden ve etmeyen nargile ile benzerleri onsekiz yaşını doldurmamış kişilere satılamaz ve tüketimlerine sunulamaz. Onsekiz yaşını doldurmamış kişiler, tütün ürünü işletmelerinde, pazarlanmasında ve satışında istihdam edilemez. Tütün ürünleri, paket açılarak adet şeklinde veya daha küçük paketlere bölünerek satılamaz. Tütün ürünleri, otomatik makinelerle, telefon, televizyon ve internet gibi elektronik ortamlarla satılamaz ve satış amacıyla kargo yoluyla taşınamaz. Tütün ürünleriyle ilgili izmarit, paket, ağızlık, kağıt ve benzeri atıklar çevreye atılamaz."

Kanuna tütün kullanımında kontrolün sağlanması amacıyla uyarıların niteliği ve diğer hususları da düzenlenmiştir (m. 4). Bu kapsamda "tütün ürünlerinin içilmesinin yasaklandığı yerlerde, yasal düzenleme ve buna uymamanın cezai sonuçlarını belirten uyarılar, salonlarda asgari on santimetrelik puntolarla, toplu taşım araçlarında üç santimetrelik puntolarla herkes tarafından görülebilir yerlere asılır. Ayrıca, tütün ürünlerinin tüketilmesine tahsis edilen alanlarda tütün ürünleri kullanımının tehlikelerini anlatan sağlık uyarıları herkes tarafından görülebilir yerlere asılır. Tütün ürünlerinin satışının serbest olduğu yerlere "Yasal Uyarı: 18 yaşını doldurmayanlara tütün ve diğer tütün ürünleri satılamaz; satanlar hakkında yasal işlem yapılır" ibaresi (…) yazılarak, rahatlıkla görülebilen ve okunabilen yerlere asılır."

Ve nihayet bu kanunda öngörülen hükümlerin ihlali halinde verilecek cezai ve idari cezalar düzenlenmiştir (m. 5 ve 6). 4207 sayılı Kanun'da öngörülen düzenleme, sınırlama ve yasaklar, Çerçeve Sözleşme ile uyumlu niteliktedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Tütün, kişinin yaşamını, sağlığını, başkalarının sağlığını ve çevreyi etkilediği için tütün üretimi, ticareti, dağıtımı ve kullanımı hukuk kuralları tarafından düzenlenmiştir. Özellikle tütün kullanımı, yaşama hakkı, sağlık hakkı ve sağlıklı çevrede yaşama hakkı başta olmak üzere çok sayıda

temel insan hakkını ilgilendirmektedir. Bu nedenle bireylerin, toplumun ve çevrenin tütünün zararlarından korunması için 21 Mayıs 2003 tarihinde *Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi* imzalanmıştır. Sözleşmeye taraf devletler de temel hak ve özgürlükleri sağlama yükümlülüğü kapsamında özellikle tütün kullanımı ile ilgili ulusal düzenleme, sınırlandırma ve yasaklamalar getirmiştir. Tütün kontrolü ile ilgili hukuki düzenlemeler ülkemizde Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi'nin kabulünden çok önce yapılmıştır. Bu bağlamda ülkemizde 2002 tarihli 4733 sayılı "Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkol Piyasasının Düzenlenmesine Dair Kanun" ile tütün mamullerinin üretimi, iç ve dış alımı ve satımı düzenlenmiştir. 7.11.1996 tarih ve 4207 sayılı "Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanun" ile de tütün kullanımına ilişkin yasaklama ve sınırlamalar getirilmiştir. Bu Kanunlar, Türkiye'nin Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olduktan sonra kapsamlı değişikliklere tabi tutulmuş Sözleşme ile uyumlu hale getirilmiştir. Türkiye Çerçeve Sözleşme hükümlerini eksiksiz şekilde uygulamış ve dünyada tütün kontrolü konusunda örnek bir ülke haline gelmiştir. Türkiye'nin bu başarısı DSÖ tarafından da takdir edilmiştir.

Kaynaklar

1- Akyüz, E. Tütün, Çevre ve İnsan Hakları, The Journal of Academic Social Science Studies, Spring IV-2016, 46: 395-402.

2- Altay, A. Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi (TKÇS) ve İç Hukukumuz, Ankara Barosu Yayınları, Dosyalar, Ankara. 2016. http://www.ankarabarosu.org.tr/Dosyalar/yie/TKCSVE.pdf (Erişim Tarihi: 01.09.2019).

3- Wood, J. Tobacco is harming far more than just our health. World Economic Forum, https://www.weforum.org/agenda/2018/10/tobacco-harming-the-planet-not-just-health-study-says/ (Erişim Tarihi: 01.09.2019).

4- Dresler, C., Marks S. The Emerging Human Right to Tobacco Control. Human Rights Quarterly. 2006; 28: 599–651.

5- Gözler, K. Tütün İçme Özgürlüğü ve Sınırları: Özgürlüklerin Sınırlandırılması Problemi Açısından Tütün Yasağı. Ankara Barosu Dergisi, 47(1). 1990;47(1):31-67

6- Report of American Cancer Society. https://www.cancer.org/cancer/cancer-causes/tobacco-and-cancer/secondhand-smoke.html. 2015. (Erişim Tarihi: 01.09.2019).

7- Buzgan, T. ve Diğerleri. Mpower: Tütün Salgınını Kontrol Etmeye Yönelik Politika Paketi, Dünya Sağlık Örgütü, 2008. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle (Erişim Tarihi: 01.09.2019).

8- Ergene, O, Aksoy, M. Yaşam hakkının vazgeçilmezliği, tütün tüketimi kararında ana eksen olmalıdır. TKD, 2010. tkd.org.tr (Erişim Tarihi: 01.09.2019).

9- Şahbaz, İ. Bir Sosyal Hak Olarak Sağlık Hakkı. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2009; 86: 405-423.

10- Dresler C, Lando H, Schneider N, et al. Sehgal H. Human rights-based approach to tobacco control. Tobacco Control. 2012; 21(2): 208-211.

11-Temiz, Ö. Türk Hukukunda Temel Bir Hak Olarak Sağlık Hakkı. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2014; 69(1): 165-188.

12-Çınarlı, S. Dünya Sağlık Örgütü Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi ve Türkiye, KTO Karatay Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2016; 1(2): 23-43.

13-Ergüder, T. Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi: Küresel Sağlık İçin, Küresel Eylem. Sağlık Bakanlığı Yayınları, Ankara. 2008. https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/t20.pdf (Erişim Tarihi: 01.09.2019).

14-Bilir, N. Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi ve Türkiye: Bir Başarı Örneği, Güncel Göğüs Hastalıkları Serisi, 2016; 4 (1): 7-12. http://ghs.asyod.org/konular/2016-1-1.pdf (Erişim Tarihi: 01.09.2019).

15-Ergüder, T. Küresel Tütün Kullanımı Salgını ve Kontrolü. TJFMPC. www.tjfmpc.gen.tr 2018; 12 (4).

16-Türkiye Sağlık Enstitüleri Birliği (TUSEB). Ülkemizde Tütün Kontrol Çalışmaları, 2016. https://www.tuseb.gov.tr/enstitu/tacese/ulkemizde-tutun-kontrol-calismalari (Erişim Tarihi: 01.09.2019).

17-Çom S. Irmak H, İlter H, vd. DSÖ Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi Uygulama Rehberi, Sağlık Bakanlığı. 2010. Ankara. http://www.ssuk.org.tr/eski_site_verileri/pdf/TKCS_2010.pdf (Erişim Tarihi: 01.09.2019).

Mevzuat

1982 tarih ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.

1996 tarih ve 4207 sayılı "Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanun".

2002 tarihli 4733 sayılı "Tütün, Tütün Mamulleri Ve Alkol Piyasasının Düzenlenmesine Dair Kanun".

21 Mayıs 2003 tarihli Dünya Sağlık Örgütü Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi.